

บทที่ 4

การสูญเสียความมั่นคงและความยากจน พ.ศ.2525-2543

ปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนปางอীগามากที่สุดจากความเห็นของชาวบ้าน คือ การที่รัฐห้ามชาวบ้านทำไร่หมุนเวียน นับตั้งแต่ พ.ศ.2525 เป็นต้นมา เนื่องจากพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน กลายเป็นเขตอุทยานแห่งชาติตามกฎหมายอุทยานแห่งชาติในปี พ.ศ.2525 ขณะที่พื้นที่ฝั่งด้านที่อยู่อาศัย อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และเป็นพื้นที่ห้ามออกเอกสารสิทธิเนื่องจากอยู่ในเขตต้นน้ำและมีความลาดชัน เกิน 35 องศา

ปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นการปิดกั้นสิทธิทางเศรษฐกิจอันเป็นพื้นฐานของความมั่นคงในชีวิตของ ชาวปางอิกา เป็นผลให้ชาวบ้านสูญเสียความมั่นคงด้านเศรษฐกิจและสูญเสียอิสระในการกำหนดวิถีชีวิต ตนเอง ต้องปรับตัวเป็นแรงงานรับจ้างที่ต้องพึ่งพาทายนอกมากขึ้น แต่เป็นการพึ่งพาที่ไร้ความมั่นคงเพราะ เป็นงานรับจ้างรายวันที่ได้รับค่าแรงต่ำ

ความขัดแย้งเหนือพื้นที่ป่า

ในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2525 เป็นต้นมา ได้เกิดปัญหาสำคัญในชีวิตของชาวปางอิกา กล่าวคือ รัฐ ได้ประกาศให้พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ของชาวบ้านเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ตามกฎหมายห้ามมิให้มีการแผ้วถางใช้ประโยชน์หรือเก็บหาของป่าใดๆ ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ การทำความเข้าใจต่อความขัดแย้งใน ประเด็นดังกล่าวจำเป็นต้องเข้าใจถึงประวัติการสถาปนาอำนาจรัฐเหนือทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้นจากศูนย์ อำนาจรัฐในอดีตจนถึงปัจจุบัน ที่มีพัฒนาการจากรองห้ามไม้ในป่าจนถึงหวงห้ามทรัพยากรทุกชนิดใน ป่า ตามแนวคิดที่ไม่ยอมรับให้คนกับป่าอยู่ร่วมกันกล่าวคือ

ประวัติการสถาปนาสิทธิของรัฐเหนือพื้นที่ป่า

แนวคิดในการ"แปรรวมชาติเป็นสินค้า" เกิดขึ้นมานานนับร้อยปีจากการค้าการสัมปทานไม้ของรัฐ บาลสยามนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 กระบวนการขยายอำนาจเข้าควบคุมพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยมีความ เป็นมาตั้งแต่ พ.ศ.2427 จากหลักฐานการประกาศเรื่องการซื้อขายไม้สักต้องได้รับอนุญาตจากและทำสัญญา กับรัฐบาลกลาง ให้ผู้มีอาชีพทำไม้ซึ่งได้เคยทำหนังสือสัญญาเช่าป่า แต่ยังไม่ได้มีการให้สัตยาบันรับรอง สัญญาดังกล่าวโดยรัฐส่วนกลางในยุคแรกรัฐสนใจผลผลิตที่มีค่าจากป่าคือไม้สัก แต่ไม่ได้หวงห้ามราษฎร ทำกินแต่อย่างใด รัชกาลที่ 5 ทรงตั้งกรมป่าไม้ขึ้นมาเพื่อเป็นหน่วยงานอย่างเป็นทางการเพื่อดูแลผล

ประโยชน์ของรัฐในการบริหารจัดการผลประโยชน์ที่เกิดจากการค้าไม้และการบำรุงรักษาป่าไม้ที่มีค่าทาง ใน พ.ศ.2439

เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องการทำไม้มีค่าระหว่างรัฐบาลกลางเจ้านายฝ่ายเหนือ และผู้สัมปทานมากขึ้น รัฐบาลไทยได้ขอความร่วมมือไปยังอังกฤษให้จัดส่งผู้เชี่ยวชาญป่าไม้มาให้ อังกฤษได้จัดส่งมิสเตอร์สเลด (Mr. H.A Slade) มาและหลังตรวจสอบการทำไม้ในภาคเหนือแล้ว มร.สเลด ได้ชี้ข้อบกพร่องในกิจการป่าไม้ของไทยก่อน พ.ศ.2439 ว่าสืบเนื่องมาจากเหตุ 2 ประการคือ ประการแรก การป่าไม้ทั้งหมดอยู่ในครอบครองของเจ้านายของท้องถิ่น (ผู้ครองนครหรือเจ้าเมือง) แทนที่จะอยู่ในความควบคุมดูแลของรัฐบาลส่วนกลาง และประการที่สอง เกิดจากการทำไม้เท่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้นยังไม่เป็นระเบียบ กล่าวคือ ขาดหลักการเกี่ยวกับการคุ้มครองรักษาป่าไม้ให้อำนวยผลอย่างถาวร จึงได้เสนอแนะวิธีแก้ไขหลายประการ พอสรุปได้ดังนี้

(1) ป่าไม้เป็นเสมือนต้นทุนซึ่งเป็นของประชาชาติโดยรวม จึงควรคุ้มครองรักษาไว้และจัดให้อำนวยประโยชน์แก่รัฐและประชาชนอย่างถาวร และเพื่อการนี้รัฐจะต้องเข้าจัดการป่าไม้เสียเอง ไม่ควรปล่อยให้อยู่ในมือของเอกชนคนใดคนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้สักอันมีค่าของไทย ควรโอนมาอยู่ในความควบคุมของรัฐบาลกลางโดยสิทธิขาด และยกเลิกส่วนแบ่งค่าต่อไม้อันเจ้านายต่างๆ พึงได้รับมาแต่เดิมนั้นเสีย โดยรัฐบาลจ่ายเป็นเงินเดือนให้เป็นการตอบแทน

(2) เพื่อที่จะจัดการป่าไม้ให้มีเสถียรภาพและรักษาสภาพเช่นนั้นไว้ได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดตั้งหน่วยงานควบคุมป่าไม้ขึ้นเป็นทบวงการเมืองของรัฐบาล ทั้งนี้เพราะการป่าไม้เป็นวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่ง ซึ่งต้องการพนักงานที่อบรมมาโดยเฉพาะเป็นผู้ดำเนินการ

(3). ควรออกกฎหมายสำหรับควบคุมกิจการป่าไม้ มีบทบัญญัติว่าด้วยการจัดป่า เป็นป่าสงวนและการบันทึกสิทธิต่าง ๆ ที่มีอยู่เหนือการป่าไม้ การป้องกันป่าไม้จากกการทำลายหรือทำให้เสียหาย การเก็บเงินผลประโยชน์และการควบคุมไม้ระหว่างเคลื่อนที่

(4) เพื่อเตรียมพนักงานป่าไม้ไว้สำหรับการภายหลัง ควรจัดส่งนักเรียนไปศึกษาอบรมที่โรงเรียนการป่าไม้ในต่างประเทศสักปีละ 2-3 คนทุกปี

(5) แบบสัญญาอนุญาตทำไม้ที่ใช้อยู่ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงเสียใหม่ เพื่อเป็นการคุ้มครองรักษาป่าไม้ยิ่งขึ้น

(6) เงินค่าต่อไม้นั้น ควรที่กรมป่าไม้จะเป็นเจ้าหน้าที่เก็บเสียเอง แทนที่จะให้พนักงานของเจ้านายของป่าทำดังที่เป็นอยู่ เพราะเท่าที่กระทำกันมาแล้วทั้งรัฐบาลและเจ้านายเจ้าของป่า ได้เงินค่าต่อน้อยกว่าที่ควรจะได้ เนื่องจากการทุจริตของพนักงานเหล่านั้น

(7) สิทธิการถือครองเนื้อที่ป่าไม้ทั้งสิ้นควรเป็นของรัฐ

(8) ควรยกเลิกให้ราษฎรใช้ไม้สักโดยเสรี และพยายามส่งเสริมทุกวิถีทางให้มีการใช้ไม้อื่น ๆ แทน เพื่อให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์นี้ในลำดับแรก ควรมีการหวงห้ามเฉพาะไม้สัก ก่อนการควบคุมไม้อื่น ๆ นอกจากไม้สักควรดำเนินการเมื่อแก้ปัญหาเรื่องไม้สักได้แล้ว

(9) การทำไม้เกินกำลังป่า เนื่องจากในขณะนั้นได้มีการนำไม้ออกจากป่าสักเกินกำลังมากมาย ประมาณ 3 เท่าครึ่งของอัตรากำลังการผลิตปกติโดยประมาณ เพื่อแก้ไขปัญหานี้ มร.เสลดได้เสนอแนะให้ใช้มาตรการเด็ดขาด 5 ข้อ คือ

1. ไม่อนุญาตให้มีการทำไม้ในป่าสักต่อไปอีก เว้นแต่จะทำภายใต้ข้อตกลงสัมปทานซึ่งได้สัตยาบันเรียบร้อยแล้ว
2. ไม่ให้สัตยาบันสัมปทานเพิ่มขึ้นอีกในระยะนี้
3. ระวังการทำไม้ต่ำขนาดอย่างเด็ดขาด
4. การทำไม้แบบสัมปทานที่มีอยู่แล้วควรลดลงให้น้อยที่สุด
5. แก้ไขแบบสัมปทานเพื่อให้สามารถควบคุมการทำไม้ได้อย่างได้ผลในทางปฏิบัติ

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพิจารณารายงานของมร.เสลด แล้ว ได้ทรงจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น อยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทย (เดิมกิจการป่าไม้สังกัดอยู่กรมมนา ซึ่งเป็นในสังกัดกระทรวงมหาดไทย) พร้อมทั้งทรงแต่งตั้ง มร.เสลด ให้เป็นเจ้ากรมป่าไม้คนแรก เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2439

นอกจากรัฐจะเข้าควบคุมป่าไม้แล้ว รัฐยังขยายอำนาจเข้าควบคุมถึงที่ดินในป่าในเวลาต่อมาอีกด้วย โดยการตรากฎหมายป่าไม้มาบังคับใช้ใน พ.ศ.2484 มีสาระสำคัญคือ การให้ความหมายของคำว่า "ป่า" หมายถึงที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน กำหนดหลักเกณฑ์การทำไม้หวงห้าม และไม่ใช้ไม้หวงห้ามของป่าหวงห้าม ตราประทับไม้ การนำไม้เคลื่อนที่ การควบคุมการแปรรูปไม้ การสัมปทาน ค่าภาคหลวง ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับการทำไม้ทั้งสิ้น ในกฎหมายฉบับนี้ยังห้ามมิให้ผู้ใดทำการแผ้วถางป่าที่ยังไม่เคยถูกแผ้วถางในพื้นที่นั้นมาก่อนเลย หรือได้เคยถูกแผ้วถางมาแล้ว และได้ทิ้งร้างมาเกินสิบปีเว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่เป็นหนังสือ ฝ่าฝืนมีโทษปรับหนึ่งร้อยบาทหรือจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือนหรือทั้งจำทั้งปรับ

การที่กฎหมายนี้ให้ความหมายของ "ป่า" หมายถึงที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดินนั้น ยังผลให้การขยายขอบเขตของป่าเป็นไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ตราบใดที่ในบริเวณดังกล่าวเป็นที่

ดินที่บุคคลยังมีได้กรรมสิทธิ์มาตามกฎหมาย นับเป็นการขยายอำนาจรัฐเหนือพื้นที่ดินที่อาจไม่มี “ป่า” อยู่จริง ที่สำคัญก็คือตามกฎหมายฉบับนี้ รัฐไม่จำเป็นต้องเดินสำรวจเพื่อสงวนและคุ้มครองป่า ที่เป็นป่าจริง ๆ อย่างที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ.2481 อีกเลย พื้นที่ทุกพื้นที่ที่ยังไม่มีโฉนดจะกลายเป็น “ป่า” ไปตามความหมายของกฎหมายฉบับนี้ทันที

นอกจากการตรากฎหมายให้พื้นที่ป่าหมายถึงที่ดินที่ยังไม่มีบุคคลครอบครอง รัฐ ยังมีการตรากฎหมายเพื่อจัดการกับพื้นที่ป่าบางแห่งในฐานะที่เป็น “อุทยานแห่งชาติ” อันเป็นแนวคิดในการสงวนรักษาพื้นที่ป่าโดยห้ามมิให้มิให้มนุษย์เข้าไปใช้หรือ “รบกวน” และการกำหนดให้พื้นที่ป่าบางแห่งเป็น “ป่าสงวนแห่งชาติ” ซึ่งสามารถให้สัมปทานแก่บริษัททำไม้ และอนุญาตให้มีการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ โดยอยู่ในการควบคุมดูแลของกรมป่าไม้

พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 เป็นกฎหมายที่ประกาศใช้ช่วงเดียวกันกับปีที่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 มีสาระสำคัญที่ออกมาเพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น พันธุ์ไม้และของป่า สัตว์ป่า ตลอดจนทิวทัศน์ ป่า และภูเขาให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติเดิมมิให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้โดยให้อำนาจรัฐบาลกำหนดเขตที่ดินให้เป็นอุทยานแห่งชาติ กำหนดเงื่อนไขมิให้บุคคลกระทำการใด ๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติ เช่น ยึดถือหรือครอบครองที่ดิน ก่อสร้างแผ้วถาง หรือเผาป่า เก็บหา นำออกไปทำด้วยประการใดๆ ให้เป็นอันตราย หรือทำให้เสื่อมสภาพซึ่งไม้ น้ำมันยาง น้ำมันสน แร่ หรือทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีข้อจำกัดอื่น ๆ ที่หยาบหยาบอีกมากมาย จึงเป็นกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐครอบคลุมการกระทำของบุคคลมากที่สุด ในเขตอุทยานที่ได้ประกาศไว้

พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ นับเป็นกฎหมายที่แปลกแยกกับข้อเท็จจริงของสังคมของชาวบ้านในชนบทที่ส่วนหนึ่งเข้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า และชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เป็น “คนดอย” ก็อาศัยอยู่กับป่ามายาวนาน ดังนั้นการกำหนดให้คนไม่สามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ตามกฎหมายอุทยานแห่งชาติย่อมขัดแย้งอย่างชัดเจนกับความเป็นจริง อย่างไรก็ตามการกำหนดให้พื้นที่ป่าบางส่วนกลายเป็นอุทยานแห่งชาติเกิดขึ้นในเวลาต่อมาเมื่อมีการร่างกฎหมายรองรับอย่างสมบูรณ์

พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 เป็นกฎหมายที่พัฒนามาจากพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ.2481 แต่มีความเข้มข้นกว่าในแง่บทบัญญัติที่รองรับการใช้อำนาจหน้าที่ของรัฐโดยมีจุดบกพร่องมากมาย กล่าวคือ ในกฎหมายฉบับนี้ได้ยกเลิกพระราชบัญญัติที่สงวนและคุ้มครองป่า

พ.ศ.2481 ให้อำนาจแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร เพื่อรักษาสภาพป่าไม้ ของป่า หรือ ทรัพยากรธรรมชาติอื่น ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ที่จะนำ การสงวนป่าไว้เป็นเนื้อที่ประมาณร้อยละ 50 ของเนื้อที่ประเทศไทย คือประมาณ 250,000 ตารางกิโลเมตร หรือ 156 ล้านไร่ โดยไม่ทำการสำรวจสภาพพื้นที่ตั้ง และสิทธิของราษฎรมีอยู่ก่อนอย่างไร หรือไม่ เหมือนดังที่พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ.2481 ได้กำหนดบังคับเอาไว้ว่า ก่อนที่จะทำการ ประกาศเขตสงวนและคุ้มครองป่า จะต้องทำการเดินสำรวจพื้นที่และประโยชน์ใดๆ ของราษฎรก่อน และ หากการจำเป็นต้องประกาศเขตสงวนและคุ้มครองดังกล่าว ทำให้ราษฎรเสียสิทธิ รัฐจะต้องจ่ายค่าทำขวัญ ให้แก่ราษฎร แต่พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 นี้ได้ยกเลิกหลักการนี้เสีย การกำหนดเขตป่า ใดเป็นเขตป่าสงวนก็ทำกันอย่างลวกๆ โดยกำหนดกันเองในแผนที่ ไม่มีกระบวนการประกาศให้ราษฎรใน พื้นที่ทราบแต่อย่างใด จึงทำให้เขตป่าสงวนฯ ที่ประกาศออกมาทับซ้อนกับพื้นที่ที่ราษฎรทำกินอยู่อาศัยมา แต่ก่อนแล้ว ทำให้ราษฎรกลับกลายเป็นผู้บุกรุกเขตป่าสงวนไปโดยปริยายในทางกฎหมาย นับแต่นั้นต่อไป รัฐไม่เพียงสนใจ "ต้นไม้" เพื่อการทำไม้เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่ต้องการ "ที่ดิน" ที่เคยให้การสนับสนุน ราษฎรให้บุกเบิกกลับมาเป็นของรัฐ เพื่อนำไปให้ภาคธุรกิจเอกชนหาประโยชน์ด้วยการให้เช่าที่ดินดังกล่าว ในราคาถูก ปลูกไม้โตเร็วเชิงพาณิชย์ อันเป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อได้ทำการเรียกที่ดินคืนจากราษฎร โดยทำ การ "สงวนป่า" บนแผนที่จนได้พื้นที่พอเพียงแล้ว รัฐจึงกำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติออกมาส่งเสริมการ ทำธุรกิจปลูกป่าพาณิชย์ของเอกชน พร้อมออกกฎหมายที่เอื้อต่อการกระทำดังกล่าวอีกหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติสงวนป่า พ.ศ.2535

หลังการประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้ไปแล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2507 กรมป่าไม้กระทรวงเกษตรได้ทำการ ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติทั่วประเทศ จนถึงปี พ.ศ.2531 จำนวนพันกว่าป่า ผ่านการแก้ไขมาแล้ว 2 ครั้ง คือครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2522 และครั้งที่ 2 เมื่อปี พ.ศ.2528 ประจวบพอดีกับการประกาศใช้นโยบายป่าไม้ แห่งชาติ พ.ศ.2528

การแก้ไขพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2528 มีประเด็นสำคัญที่มี การแก้ไขดังนี้คือ

1.) ให้อำนาจอธิบดีกรมป่าไม้ โดยอนุมัติรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ประกาศ กำหนดบริเวณใดในพื้นที่ป่าสงวนให้เป็นบริเวณที่ทางราชการและองค์การของรัฐใช้ประโยชน์ในเขตป่า สงวนแห่งชาติได้ โดยสามารถอยู่อาศัยในที่ดินก่อสร้าง แล้วยาง เมาป่า ทำไม้ได้ มาตรา 13 ทวิ

2.) ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ห้ามมิให้บุคคลเข้าไปยึดถือครอบครองทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในที่ดิน ก่อสร้าง แผ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหาของป่า หรือกระทำการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียสภาพป่าสงวน ยกเว้น การทำไม้หรือเก็บของป่าเข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยตามที่อธิบดีโดยอนุมัติรัฐมนตรีอนุญาต และการทำไม้หวงห้ามหรือเก็บของป่าตามกฎหมายว่าด้วยป่าไม้

3.) ให้อำนาจอธิบดีโดยอนุมัติรัฐมนตรีอนุญาตให้บุคคลเข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในเขตป่าสงวนแห่งชาติไม่จำเป็นต้องเป็นป่าเสื่อมโทรมโดย

3.1 เข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในเขตป่าสงวนแห่งชาติคราวละไม่น้อยกว่า 5 ปี แต่ไม่เกิน 30 ปี ในกรณีที่ผู้รับอนุญาตเป็นส่วนราชการหรือรัฐวิสาหกิจ

3.2 เข้าทำประโยชน์เกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ คราวละไม่เกิน 10 ปี โดยได้รับการยกเว้นไม่ต้องขอรับใบอนุญาตเก็บหาของป่าและไม่ต้องเสียค่าภาคหลวง

4.) ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรมที่มีบุคคลเข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในเขตดังกล่าวอยู่แล้ว ให้อำนาจ

4.1 อธิบดีกรมป่าไม้อนุญาตเป็นหนังสือให้บุคคลทำประโยชน์และอยู่อาศัยไม่เกิน 25 ไร่ ต่อหนึ่งครอบครัว มีกำหนดเวลาคราวละไม่น้อยกว่า 5 ปี แต่ไม่เกิน 30 ปี

4.2 อธิบดีกรมป่าไม้อนุญาตเป็นหนังสือให้ผู้ที่ได้รับอนุญาต ตาม 4.1 ทำการปลูกป่าไม่เกิน 35 ไร่ ต่อหนึ่งครอบครัว มีกำหนดคราวละไม่น้อยกว่า 5 ปี แต่ไม่เกิน 30 ปี ทั้งนี้โดยมีเงื่อนไขว่าผู้รับอนุญาตจะต้องพิสูจน์ให้เห็นว่าตนมีความสามารถและเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่จะปลูกป่าตามที่ขออนุญาต

5.) ให้สิทธิแก่ทายาท หรือบุคคลที่อยู่อาศัยกับบุคคลที่ได้รับอนุญาตให้ทำประโยชน์และอยู่อาศัยในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรมสืบสิทธิต่อไปได้ โดยจะต้องยื่นคำขออนุญาตต่ออธิบดีภายใน 180 วัน ส่วนบุคคลที่อยู่อาศัยกับผู้ที่ได้รับอนุญาตสามารถอยู่อาศัยและทำประโยชน์ต่อไปได้เพียง 180 วัน นับแต่วันที่ผู้ได้รับอนุญาตถึงแก่ความตาย

6.) ให้อำนาจอธิบดีออกระเบียบการใช้ประโยชน์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ กรณีการเข้าไป การผ่าน หรือการใช้ทาง หรือการนำออกหรือปล่อยสัตว์เลี้ยงเข้าไปในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

7.) ให้อำนาจอธิบดีกรมป่าไม้โดยอนุมัติรัฐมนตรี อนุญาตเป็นหนังสือให้บุคคลทำการเพาะปลูกสร้างสวนป่าในเขตป่าเสื่อมโทรมได้ไม่เกิน 2,000 ไร่ หากเกินกว่า 2,000 ไร่ ต้องได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรี

จากประวัติการสถาปนาสิทธิของรัฐเหนือพื้นที่ป่าดังกล่าว ซึ่งให้เห็นว่า รัฐได้ใช้อำนาจตามกฎหมาย เข้าควบคุมทรัพยากรส่วนรวมให้เป็นของรัฐโดยละเลยสิทธิดั้งเดิมของชาวบ้านจำนวนมากที่อาศัยอยู่กับป่า กระบวนการสถาปนาสิทธิของรัฐจึงสร้างความขัดแย้งให้กับชุมชนในป่าที่ถูกละเมิดสิทธิในการใช้ทรัพยากรไปโดยปริยาย นำไปสู่ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างมโหฬารในเวลาอันรวดเร็ว

การอ้างสิทธิของรัฐเหนือพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านเคยใช้ทำกินโดยละเลยจารีตประเพณีเดิมของชาวบ้าน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนป่าอีกากับอำนาจรัฐ ใน 2 กรณีคือ การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ และโครงการปลูกป่าทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีกฎกระทรวงประกาศป่าในพื้นที่ดอยสุเทพ-ปุย เป็นอุทยานแห่งชาติ แต่ในขณะนั้นยังไม่มีพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติรองรับ เป็นเพียงกฎกระทรวง จนถึงปี พ.ศ. 2507 ได้ประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และประกาศให้เป็นป่าสงวนที่กำหนดหลักการไว้ เป็นกรณีพิเศษต่างจากป่าสงวนแห่งชาติทั่วไป คือ

1. ห้ามมิให้อนุญาตให้บุคคลเข้าอยู่อาศัยหรือทำประโยชน์ใด ๆ ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดอยสุเทพ-ปุย ยกเว้น

1.1 ผู้ที่อยู่อาศัยมาก่อนการประกาศ ให้อยู่ต่อไปจนชั่วชีวิตของผู้นั้นเท่านั้น

1.2 สำหรับผู้ที่ได้ปลูกพืชผลอาศัยอยู่เดิม ก็ผ่อนผันให้อยู่ต่อไปจนชั่วชีวิต ทั้งนี้ให้มีเงื่อนไข ประกอบใบอนุญาตให้รัดกุม

1.3 สำหรับผู้ได้รับอนุญาตให้ประกอบกิจการใด ๆ เพื่อรับประโยชน์จากป่า เช่น การระเบิดหินหรือขุดแร่ ก็ให้ประกอบกิจการนั้นต่อไปจนกว่าจะหมดอายุใบอนุญาต

2. เพื่อการรักษาต้นน้ำลำธาร ปุชนิยสถาน และพระราชฐานตลอดจนธรรมชาติและทิวทัศน์ที่สวยงาม ให้กำหนดเป็นพิเศษว่า บริเวณตอนใดกำหนดมิให้มีสิ่งปลูกสร้างหรือโครงการใดให้เป็นการแน่นอนไว้ด้วย

ในปี พ.ศ. 2524 ได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดให้ป่าในพื้นที่ดอยสุเทพ-ปุยเป็นอุทยานแห่งชาติ พื้นที่อุทยานแห่งชาติครอบคลุมอำเภอเมือง อำเภอแมริม อำเภอหางดง รวมเนื้อที่ 162.50 ตารางกิโลเมตร ต่อมาใน พ.ศ. 2525 ได้ประกาศขยายเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติในท้องที่อำเภอแมริมและอำเภอแม่แตงเพิ่มขึ้นอีก 100 ตารางกิโลเมตร รวมเป็นเนื้อที่อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย 265.50 ตารางกิโลเมตร ส่วนพื้นที่

ที่ขยายดังกล่าวครอบคลุมที่ทำกินของชาวบ้านจำนวนมากที่อาศัยอยู่เดิมหลายชุมชนรวมทั้งชุมชนบ้านปางอึกา ที่มีที่ทำกินอยู่ในเขตที่ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติ ส่วนพื้นที่ตั้งชุมชนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ชาวบ้านปางอึกา กล่าวว่า ก่อนปี พ.ศ.2525 ชาวบ้านไม่เคยรู้เรื่องการประกาศเขตป่าสงวนหรืออุทยานแห่งชาติแต่อย่างใด แต่เคยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาสำรวจพื้นที่เตรียมเป็นอุทยานแห่งชาติชื่อนั้น เจ้าหน้าที่ดังกล่าวยังมาอยู่ในหมู่บ้านและพูดคุยสัมพันธ์กับชาวบ้านเป็นอย่างดี แต่ไม่ได้บอกกล่าวเรื่องอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านปางอึกายังคงทำไร่ทำนาตามปกติ ในช่วงก่อนนั้นเจ้าหน้าที่ฝ่ายพัฒนาของรัฐยังเข้ามาส่งเสริมอาชีพและช่วยพัฒนาบ่อน้ำ สร้างส้วม และสอนหนังสือเจ้าหน้าที่ที่มาพัฒนาไม่ห้ามชาวบ้านทำไร่ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่มาสำรวจพื้นที่ก็ไม่เคยบอกข้อมูลอะไรกับชาวบ้าน (สัมภาษณ์แม่ราณี อายุ 61 ปี)

หลังการประกาศให้พื้นที่ด้านฝั่งตะวันตกของลำน้ำแม่แรมเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้เข้ามาห้ามถางไร่ในฝั่งตะวันตก ชาวบ้านปางอึกาจึงรับรู้ว่ามีสิทธิใช้ที่ไร่เหมือนเดิมเมื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาบอก ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังสับสนกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หลายคนไม่เชื่อว่าการทำไร่จะผิดกฎหมายจึงยังคงทำการถางไร่เพาะปลูกข้าวต่อไป ในช่วงปีแรก ๆ ชาวบ้านยังคงทำไร่ปลูกข้าวกันตามปกติ แต่เริ่มมีข่าวว่าเจ้าหน้าที่จะจับกุม ชาวบ้านปางอึกาไม่รู้อะไรจะทำอย่างไร เพราะถ้าไม่ทำไร่ในปีนั้นก็ไม่มีข้าวกิน (สัมภาษณ์พะดีพาม อายุ 64 ปี)

เหตุกวรณในชุมชนเริ่มมีความตึงเครียด เมื่อชาวบ้านถูกห้ามถางไร่ที่ใหม่ในขณะที่ต้องปลูกข้าวเพื่อกิน ชาวบ้านต้องปรับกลยุทธ์ในการหาที่ปลูกไร่ เช่นการแสวงหาที่ทำไร่ข้าวในพื้นที่ลึกเข้าไปในป่าห่างจากชุมชนหลายชั่วโมงเดินทาง การถางไร่และเผาป่าจะทำอย่างระมัดระวัง ถ้าเห็นว่ามีคนแปลกหน้าเข้ามาจะรีบหลบหนีเข้าป่าไปทันที (สัมภาษณ์พี่จิกกา อายุ 38 ปี) การทำไร่นับตั้งแต่ พ.ศ.2525 เป็นต้นมาเริ่มยากลำบากขึ้น

ผลสะท้อนจากการสถาปนาอำนาจรัฐเหนือพื้นที่ทำกินที่เกิดขึ้นกับชุมชนปางอึกาจึงไม่ใช่เพียงแค่การปิดกั้นสิทธิทางด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านที่จะทำการผลิตเพื่อยังชีพเพียงอย่างเดียว แต่มีผลสะท้อนไปถึงการนำมาซึ่งวิถีคิดเกี่ยวกับ"กรรมสิทธิ์แบบใหม่"ที่เน้นการครอบครองเป็นเจ้าของในลักษณะกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกชน แพร่ซึมเข้าไปในวัฒนธรรมของชาวบ้าน และสร้างเงื่อนไขให้วิถีคิดในการจัดการทรัพยากรเดิมตามจารีตประเพณีไม่อาจสร้างความมั่นคงให้กับชาวบ้านได้ ขณะที่การเป็นเจ้าของที่ไร่ที่ได้รับการรับ

รองอย่างเป็นทางการ "ทางการ" กล่าวคือเจ้าของไร่ยังมีการใช้ประโยชน์ในผืนดินนั้นๆต่อเนื่องทุกปีกลายเป็นสิ่งที่สามารถอ้างอิงความเป็นเจ้าของได้ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็ยอมรับให้ใช้พื้นที่แบบถาวรในเขตป่าสงวนได้ ผลกระทบของการเข้ามาซึ่งวิถีคิดเรื่องความเป็นเจ้าของพื้นที่ ประกอบกับเงื่อนไขอื่นๆที่ปิดล้อมและจำกัดสิทธิตามจารีตเดิมนำไปสู่การ "ขายสิทธิ" ในที่ไร่ ที่บ้าน ที่นา

แต่เดิมชาวบ้านยังไม่มีวิถีคิดเรื่อง "การขายสิทธิ" แม้แต่ในกรณีที่จะบุกเบิกเป็นที่นาที่ได้ตากถางไว้บ้างแล้ว แต่ยังไม่เป็นที่นาชาวบ้านที่จะขายพื้นที่ตรงนั้นให้เพื่อนบ้านและหาที่ใหม่จะเรียกเงินเป็น "ค่าจอบค่าเสียม" ซึ่งหมายถึงค่าแรงงานที่ได้ลงไปแล้ว แตกต่างกับความหมายและความเข้าใจของคำว่า "ขายสิทธิ" (สัมภาษณ์ผู้เขียน อายุ 72 ปี) แต่ในเงื่อนไขที่ต้องอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ต่าง ๆ ที่ได้ใช้อยู่ เช่น ที่ไร่ ที่บ้าน มี "สิทธิ" ที่สามารถ "ขายได้" เนื่องจากที่ทำกิน ที่อยู่อาศัยเริ่มถูกอำนาจรัฐกระทำให้กลายเป็นสิ่งหายาก การแบ่งปันกันใช้แบบเดิมเริ่มไม่สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม เพราะผู้ที่มีแรงงานเพียงพอหรือเกินพอไม่สามารถขยายพื้นที่ ที่อยู่อาศัยและที่ทำกินได้ ทำให้เกิด "การขาย" ที่เช่นที่ปลูกบ้าน ที่เดิมมักจะแบ่งปันให้กับญาติหรือลูกหลานที่แต่งงานใหม่ แต่เมื่อที่ดินเริ่มถูกจำกัดและถูกทำให้ลดลงจากเดิม รวมทั้งการเข้ามาของวิถีคิดเรื่องสิทธิแบบปัจเจกชน ทำให้เกิดการซื้อขาย "สิทธิในที่ดิน" แทนที่การแบ่งปันเช่นเดิม

การซื้อขายที่ดินของชาวบ้าน ที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ชาวบ้านถือว่าเป็นการ "ซื้อขายสิทธิ" ซึ่งหมายถึงสิทธิที่จะอยู่จะใช้หรือขายต่อไปได้ แม้ว่าจะปราศจากกรรมสิทธิ์ตามประมวลกฎหมายที่ดินมารับรอง อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังคงมีการซื้อขายกรรมสิทธิ์กัน เช่น ที่ปลูกบ้าน เช่น นายกิมและภรรยา ที่แต่งงานใหม่ ชื่อที่หนึ่งงานจากพระตำบ่อเพื่อปลูกบ้าน สำหรับบางครั้งเรือนที่ไม่ได้ใช้พื้นที่ทำไร่จะปลูกกล้วยเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของที่เอาไว้

ดังนั้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนนอกเหนือจากการที่ถูกปิดกั้นสิทธิตามจารีตประเพณีเดิมซึ่งเป็นการปิดกั้นการใช้พื้นที่เชิงกายภาพแล้ว ยังมีความหมายถึงความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนที่มีการรับเอาวิถีคิดในเรื่อง การซื้อขายสิทธิ มาใช้ในความสัมพันธ์ของชุมชนอีกประการหนึ่ง

วิถีคิดเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของ "สิทธิ" และการขายสิทธิได้นี้เอง เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในชุมชนสูญเสียความสามารถในการจัดการทรัพยากรบนเงื่อนไขของการแบ่งปันการใช้อย่างเป็นธรรม และสูญเสียหลักประกันสวัสดิการของสมาชิกในชุมชนที่จะมีอาหารยังชีพเป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้เกิด "ความจนขึ้น" กล่าวคือทำให้เกิดความแตกต่างทางสังคมของสมาชิกชุมชนเป็นกลุ่มครัวเรือนที่ยากจนและครัวเรือนที่พอมือพอกิน เช่นในกลุ่มครัวเรือนที่สามารถจับจองที่ทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์ เช่น อยู่ใกล้ลำ

หน่วยต่าง ๆ สามารถปลูกข้าวและผักต่าง ๆ ได้ และอาจปรับเปลี่ยนที่ไร่สวนที่ใกล้ลำน้ำให้เป็นพื้นที่นาขั้นบันได ปลูกข้าวนาดำได้ ยังสามารถผลิตข้าวได้ ขณะที่บางครัวเรือนไม่สามารถจับจองที่มีความอุดมสมบูรณ์ได้ จึงไม่สามารถปรับชุดที่นาได้เลย ครัวเรือนเหล่านี้เป็นครัวเรือนส่วนใหญ่ของชุมชนปางอึกา ซึ่งเริ่มประสบปัญหาข้าวไม่เพียงพอบริโภคตลอดปี เกิดความแตกต่างทางสังคมในชุมชนเป็นกลุ่มครัวเรือนที่พอมีพอกิน และครัวเรือนยากจนขึ้น

ความรู้สึกเรื่องความไม่มั่นคง ในภาวะที่การเข้ามาของอำนาจรัฐเป็นส่วนสำคัญทำให้เกิดขึ้นของชาวบ้าน จากกรณีการปิดล้อมสิทธิตามจารีตของชาวบ้านปางอึกา นอกจากจะปรากฏในการเปลี่ยนวิถีคิด เรื่องการครอบครองสิทธิในพื้นที่โดยยึดหลักความเป็นเจ้าของแล้ว ชุมชนปางอึกายังมีการปรับตัวที่แตกต่างไปจากจารีตเดิมเพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงความรู้สึกในด้านอื่น ๆ เช่น การสร้างบ้าน จากการสำรวจข้อมูลในชุมชนพบว่าส่วนใหญ่จะเปลี่ยนมาสร้างบ้านให้มีความมั่นคงถาวรหลังช่วง พ.ศ.2525 เป็นต้นมา ด้วยคำอธิบายว่าบ้านแบบเดิมไม่มีความมั่นคงถาวรต้องซ่อมแซมบ่อย ๆ และที่สำคัญคือการทำให้เกิดสิทธิที่รัฐรับรองในรูปของ"ทะเบียนบ้าน"ซึ่งเป็นหลักประกันอย่างหนึ่งว่าจะไม่ถูกอพยพจากที่อยู่อาศัยและที่ทำกินโดยรัฐ ดังที่เกิดขึ้นกับชุมชนในอำเภอสะเมิง

การสร้างบ้านแบบใหม่อาศัยไม้เนื้อแข็งแทนไม้ไผ่ และวัสดุก่อสร้างบางส่วนต้องซื้อจากตลาด ชาวบ้านตัดไม้จากป่ามาใช้สร้างบ้านเพิ่มขึ้น ซึ่งเปลี่ยนไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิงที่ชาวบ้านนิยมสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่ที่เป็นวัสดุหาง่าย มีการใช้สังกะสีแทนใบตองตึงหรือหญ้าคาที่เก็บเกี่ยวได้จากป่า ความคิดเรื่องความมั่นคงแบบใหม่เข้ามามีอิทธิพลในวิถีชีวิตของชาวบ้านปางอึกาเพิ่มขึ้น เห็นได้จากการก่อสร้างบ้านที่มีลักษณะถาวรแทนบ้านไม้ไผ่เกิดขึ้นและแพร่กระจายไปทุกหลังคาเรือนอย่างรวดเร็วในช่วง พ.ศ.2530-2535 และเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้ ชาวบ้านต้องแสวงหา "เงิน" โดยการออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน แลขายไม้ และหาของป่า

ความวิตกกังวลเรื่องความมั่นคงดังกล่าว ส่งผลลามไปถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านต้องเริ่มเปลี่ยนแปลง รวมทั้งกระทบต่อวิถีคิดแบบเดิม คือแบ่งแยกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จากในระบบความคิดเดิมเคยมีความเชื่อว่ามีมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในความสัมพันธ์ของธรรมชาติเป็นความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัย โดยมนุษย์เป็นฝ่ายนอบน้อมต่อธรรมชาติมากกว่าความคิดเรื่องการครอบครองและเอาชนะธรรมชาติ กลายมาเป็น"สิทธิ"ของมนุษย์ที่สามารถครอบครองเป็นเจ้าของธรรมชาติและความเป็นในการต้องจ่ายเงิน ส่งผลสะท้อนไปถึงวิถีการใช้ธรรมชาติตามวัฒนธรรมเดิมที่เน้นการใช้เพื่อยังชีพมาสู่การแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติเพิ่มขึ้น ในเงื่อนไขที่ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชาวบ้านเพราะไม่

สามารถผลิตและหาอาหารได้เพียงพอได้อย่างเดิม รวมทั้งยังต้องการเงินเพื่อใช้ในการซื้อที่ สร้างบ้าน
จ้างแรงงาน และกิจกรรมอื่นที่เดิมไม่ต้องใช้เงิน การหารายได้ในกรณีนี้ เช่น การตัดไม้เพื่อแปรรูปขาย
การเก็บผลผลิตจากป่า เช่น ผักต่าง ๆ เห็ด สมุนไพร ถัวยาว ไม้ หวาย น้ำผึ้ง ฯลฯ จำหน่าย ยิ่งสร้างแรงกดดัน
ต่อการสูญเสียความหลากหลายของทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ นำไปสู่ความร่อยหรอ
ของทรัพยากรธรรมชาติเป็นเงาตามตัวทำให้ชาวบ้านป่าอีกสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและพึ่ง
พาป่าเพื่อยังชีพได้น้อยลง ซึ่งปรากฏรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

การเข้ามาของโครงการปลูกป่าของกรมป่าไม้

นอกจากรัฐจะขยายอำนาจเหนือพื้นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของชาวบ้านในป่าโดยวิธีการประกาศ
เขตป่าสงวนแห่งชาติ และเขตอุทยานแห่งชาติแล้ว กรมป่าไม้ยังจัดทำแผนฟื้นฟูสภาพป่าโดยจัดทำโครง
การปลูกป่าทดแทน มีหน่วยต้นน้ำเป็นผู้รับผิดชอบดูแลรักษา ควบคุม และปรับปรุงป่าไม้ต้นน้ำขั้นที่ 1 ที่
อาจถูกทำลายภายใต้แนวคิดที่ว่าด้วย สภาพป่าพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกบุกรุกทำไร่เลื่อนลอยของชาวบ้าน และ
ชาวบ้านตัดไม้มีค่าเสียขายจนหมด ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรม จึงอาศัยอำนาจตามกฎหมายดำเนินการ
ปลูกป่าในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ

โครงการปลูกป่าของกรมป่าไม้นับว่าเป็นโครงการที่มีปัญหาและข้อจำกัดมากมายทั้งด้านงบประมาณและวิธีการ จากนโยบายของรัฐบาลที่จะคงสภาพพื้นที่ป่าไว้ให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งประเทศ
ตามคำแนะนำขององค์กรจากต่างประเทศ ซึ่งในขณะนั้นมีพื้นที่ป่าอยู่ประมาณร้อยละ 29 ของประเทศ การ
ที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวจะต้องเพิ่มพื้นที่ป่าอีกร้อยละ 11 หรือ 35.3 ล้านไร่ ถ้าจะปลูกป่าให้ได้พื้นที่ป่า
ดังกล่าว อาจใช้เวลาสิบร้อยปี รัฐจึงสนับสนุนภาคธุรกิจเอกชนให้เข้ามาร่วมปลูกป่าในเชิงเศรษฐกิจ ใน
ขณะเดียวกันก็กีดกันการมีส่วนร่วมในการใช้ทรัพยากรของชุมชนดั้งเดิมและไม่ยอมรับสิทธิเดิมของชาว
บ้านที่อาศัยทำกินในป่ามาก่อน

พื้นที่ชุมชนปางอีกา อูริมขอบอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย และอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่า
แม่แตง ซึ่งประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติในปี พ.ศ.2515 มีหน่วยต้นน้ำแม่สา และหน่วยปลูกป่าเหมืองผา
เป็นหน่วยงานรับผิดชอบการปลูกป่า

การปลูกป่าของกรมป่าไม้เน้นการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ ไม้ที่ปลูกส่วนใหญ่คือไม้สัก พื้นที่ปลูก
ป่าส่วนใหญ่จะปลูกในพื้นที่ “ป่าเสื่อมโทรม” พระติติกกล่าววว่า ป่าไม้จะตัดไม้ใหญ่ทิ้งและปลูกไม้สักลงไปแทน
นอกจากนั้นยังทับซ้อนที่ไร่เหล่าของชาวบ้าน เจ้าหน้าที่เห็นว่าชาวบ้านไม่ได้เพาะปลูกในที่นั้นจึงยึดเอาไป

ปลูกไม้สัก การดำเนินโครงการปลูกป่าของกรมป่าไม้ ในช่วงแรกยังไม่ได้สร้างปัญหากับชุมชนปางอึกาเท่าใดนัก เพราะแปลงปลูกป่าเริ่มมาจากพื้นที่ด้านล่างเชิงดอยขึ้นมา จนกระทั่งแปลงปลูกป่าเริ่มเข้ามาในพื้นที่ที่ชาวปางอึกาทำไร่ในช่วง พ.ศ.2522 เจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ยึดเอาที่ไร่น้ำของชาวบ้านไปปลูกป่าสัก และห้ามไม่ให้ชาวบ้านถางป่าทำอะไรเพิ่ม ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชาวบ้าน เช่น พระตีดินู เดิมมีไร่ 5 แปลง ถูกกรมป่าไม้ยึดไปปลูกป่าไม้สัก 4 แปลง และเมื่อปลูกไม้สักลงแล้วชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้นได้อีกต่อไป

การเข้ามาจัดการปลูกป่าทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ในช่วงปีแรก ๆ พื้นที่ไร่ที่ยังไม่ได้ปลูกไม้ชาวบ้านยังสามารถทำกินได้ แต่เมื่อถูกนำมาปลูกไม้สักแล้วถ้าชาวบ้านจะปลูกข้าวก็ต้องดูแลกล้าไม้สักในไร่ไม่ให้ถูกทำลายด้วย ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ชาวบ้านไม่สามารถปฏิบัติได้ พื้นที่ทำไร่ของชาวบ้านส่วนใหญ่จึงถูกนำไปปลูกป่าไม้สัก นำไปสู่ความขัดแย้งและการเจรจาระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐ มีการเจรจาตกลงให้ป่าไม้ปลูกป่าบางส่วนในพื้นที่ทำไร่เก่า และให้ชาวบ้านคงเหลือพื้นที่สำหรับทำไร่เอาไว้บางส่วน (สัมภาษณ์พี่จิกา อายุ 38 ปี)

การปลูกป่าทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านปางอึกาสร้างปัญหาต่อการผลิตในระบบไร่หมุนเวียนที่ต้องอาศัยการสับเปลี่ยนพื้นที่ทำไร่ทุกปี ชาวบ้านบางครอบครัวต้องพึ่งพาการรับจ้างมากขึ้น คือรับจ้างปลูกป่ากับกรมป่าไม้ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2522 เป็นต้นมา พี่จิกาเล่าว่า ชาวบ้านครอบครัวที่ยากจนเริ่มรับจ้างปลูกป่า นำเงินมาซื้อข้าวสารที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้นำมาขาย เป็นข้าวสารหักท่อน บางคนไม่เงินจะซื้อข้าวโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้จะหักจากค่าจ้างปลูกป่า ชาวบ้านปางอึกาไม่มีทางเลือกมากนักในขณะที่ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด

ผลสะท้อนของโครงการปลูกสวนป่าสัก นอกจากจะทำให้พื้นที่ไร่บางส่วนของชาวบ้านถูกนำไปปลูกไม้สักแล้วการปลูกป่ายังกระทบกระเทือนกับโครงสร้างในการจัดการแรงงานของสังคมชาวบ้านปางอึกา เนื่องจากแรงงานส่วนหนึ่งกลายเป็นลูกจ้างรายวันในกิจการปลูกป่า ซึ่งส่วนใหญ่คือครัวเรือนที่ยากจนจากการที่ไม่สามารถปรับพื้นที่เพื่อปลูกข้าวให้พอกิน ต้องละทิ้งการทำไร่เพื่อรับจ้างทำงานรายวัน ครัวเรือนเหล่านี้จึงหลุดออกไปจากความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนแรงงาน ชุมชนเริ่มจะสูญเสียวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนแรงงานในช่วงขณะนั้น เนื่องจากปัญหาการขาดความต่อเนื่องในการผลิต

ในมุมมองของชาวบ้านเห็นว่าการปลูกไม้สักยังเป็นการทำลายธรรมชาติให้เสื่อมโทรมมากกว่าเดิม ตั้งแต่การปลูกที่ต้องตัดไม้อื่นๆตามธรรมชาติลงเมื่อต้นสักโตขึ้นจะแย่งอาหารจันทันไม้อื่นๆ ไม่เกิด สวนป่า

สักไม่มีสัตว์อาศัย ไม่มีผักให้เก็บ ใบสักเป็นเชื้อไฟอย่างดีในช่วงฤดูแล้ง และที่สำคัญคือป่าสักดูดน้ำไปมาก จนกระทั่งทำให้ลำน้ำแห้ง (สัมภาษณ์พระทีดี อายุ 69 ปี) ดังนั้น วิธีคิดที่เน้นมิติด้านเศรษฐศาสตร์แบบทุนนิยมในการจัดการปลูกป่าจึงเป็นเพียงการตอบสนองประโยชน์ในเชิงพาณิชย์โดยมองเห็นธรรมชาติเป็นเพียงสินค้าที่สามารถนำมาจัดการขาย โดยปราศจากการคำนึงถึงชุมชนในป่าที่อาศัยยังชีพด้วยการพึ่งพาป่าที่มีความหลากหลายของพืชและสัตว์ นอกจากนี้การปลูกไม้เพียงชนิดเดียวแต่อ้างว่าเป็นการ “ปลูกป่า” เป็นสิ่งที่ไม่สมเหตุผลผลแต่อย่างใด

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนปางอึกาช่วงปี พ.ศ.2525-2539 ในบริบทที่ตกอยู่ในสภาพที่ชุมชนถูกปิดล้อมสิทธิทางเศรษฐกิจ เพราะการเข้ามาของโครงการปลูกป่า ก่อให้เกิดการพังทลายของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพของชุมชนและภาวะการพึ่งพาทายนอก ชาวบ้านส่วนใหญ่สูญเสียความสามารถในการจัดการเศรษฐกิจในครอบครัวแบบดั้งเดิม และถูกผลักดันให้ปรับตัวเป็นแรงงานรับจ้างรายวันที่ไม่มีความแน่นอน รายได้เป็นเงินสดมีความสำคัญต่อการอยู่รอดของครอบครัวสูงขึ้น ชาวบ้านหันมาทำการรับจ้างหาเงินซื้อข้าวและอาหารประจำวัน ชุมชนปางอึกาส่วนใหญ่ประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากไม่มีที่นา และความไม่แน่นอนในการรับจ้างในขณะที่เงินสดมีความสำคัญมากขึ้นทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่กลายเป็นคนยากจนไปโดยปริยาย

สภาพของชาวบ้านเมื่อสูญเสียสิทธิในที่ทำกิน

ชาวบ้านปางอึกาส่วนใหญ่เป็นชาวไร่ที่อาศัยทำกินในพื้นที่หุบเขาและใช้ที่ทั้งที่ราบและที่สูงในการทำเกษตรกรรม โดยอาศัยสิทธิตามจารีตประเพณีเดิมที่ถือหลักสิทธิการใช้ประโยชน์ ไม่ได้ถือหลักสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดินโดยเด็ดขาด สิทธิในที่ทำกินแต่เดิมในวิถีชีวิตของชาวบ้านจึงไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจของรัฐ ชาวบ้านมีอิสระในการจัดการเศรษฐกิจของครอบครัวตามกำลังแรงงานของตนเองและการแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชน ซึ่งเป็น “สิทธิ” ในความหมายของการเป็นรากฐานสำคัญของสถาบันทางสังคม ในแง่ที่เป็นกฎเกณฑ์และกลไกในการกำหนดความเชื่อมโยงระหว่างระบบนิเวศกับระบบสังคมและเศรษฐกิจ และเป็นแรงจูงใจในการจัดสรรทรัพยากร ขณะที่สถาบันทางสังคมนั้นถือเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาจากการสะสมประสบการณ์อย่างยาวนาน ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และระบบนิเวศ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544)

ชาวบ้านปางอึกาทุกครอบครัวพยายามสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยการทำไร่ พึ่งพาป่า และงานรับจ้างในท้องถิ่น ในยุคที่ยังไม่มีแนวคิดเรื่องการพัฒนาให้เกิดความทันสมัยด้านเศรษฐกิจและการกีดกันการใช้พื้นที่ป่า ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการทำไร่ข้าวมาอันดับแรก เพราะข้าวเป็นอาหารหลักที่แสดงถึงความมั่นคงของครอบครัว โดยพึ่งพาป่าในฐานะที่ให้วัตถุดิบสำหรับใช้สอยและเป็นแหล่งอาหารยาสมุนไพร ส่วนงานรับจ้างในท้องถิ่น เช่นการรับจ้างถางไร่ในชุมชนใกล้เคียงเป็นงานเสริมสำหรับหารายเงินสดซึ่งสำคัญน้อยกว่าการทำไร่ของครอบครัว

ในวิถีเศรษฐกิจเพื่อยังชีพที่สามารถพึ่งตัวเองได้ ชาวบ้านมีอิสระในการจัดการแรงงานของตัวเองและครอบครัว และมีการร่วมมือกันในชุมชนจัดการด้วยวิธีการแลกเปลี่ยนแรงงานในงานที่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านสามารถพึ่งพาตัวเองและชุมชนในด้านเศรษฐกิจได้อย่างมั่นคงพอสมควร ในเงื่อนไขที่มีอิสระในการจัดการที่ดินและแรงงานของตัวเอง

เมื่อรัฐประกาศให้พื้นที่ทำกินของชาวบ้านเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ ชาวบ้านปางอึกาพบว่าตัวเองตกอยู่ในสถานะภาพผู้บุกรุกป่า การถางป่าเพื่อทำไร่เพาะปลูกข้าวเป็นสิ่งผิดกฎหมาย เจ้าหน้าที่อนุญาตให้ทำไร่ได้เฉพาะพื้นที่เดิมห้ามถางเพิ่มหรือไปถางที่ใหม่ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากอำนาจรัฐ ส่งผลให้ชาวบ้านปางอึกาส่วนใหญ่สูญเสียสิทธิในการจัดการที่ดินเพื่อการเพาะปลูกแบบเดิม ถูกจำกัดการใช้พื้นที่ทำไร่

การสูญเสียความมั่นคงในวิถีชีวิตของชาวบ้านสามารถพิจารณาได้จากการสูญเสียทั้งด้านปัจจัยการผลิตและวัฒนธรรมในชุมชน ดังต่อไปนี้

การสูญเสียระบบไร่หมุนเวียน

หลังจากที่รัฐประกาศให้พื้นที่ทำกินของชาวบ้านเป็นอุทยานแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้ห้ามชาวบ้านไม่ให้ถางป่าทำไร่หมุนเวียนได้เหมือนเดิม แต่อนุโลมให้แต่ละครอบครัวทำไร่ได้เพียงแปลงเดียว ห้ามถางป่าเพิ่ม การทำไร่แบบหมุนเวียนพื้นที่ซึ่งเป็นวิธีการเพาะปลูกที่เหมาะสมกับสภาพที่ป่าและเงื่อนไขที่ต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เนื่องจากเดิมชาวบ้านเพาะปลูกโดยไม่ต้องอาศัยปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงแต่ได้อาศัยการหมุนเวียนพื้นที่เพื่ออาศัยปุ๋ยจากธรรมชาติและพื้นที่ใหม่ไม่มีหญ้ามาก ทำให้การทำไร่ได้ผลผลิตดี

เจ้าหน้าที่ป่าไม้ห้ามชาวบ้านถางไร่เพิ่ม ให้ใช้พื้นที่ไร่ที่เดียวแบบถาวรเป็นไปตามแนวคิดที่จะควบคุมชาวเขาของรัฐที่มีสมมติฐานว่าชาวเขาเป็นผู้ทำลายป่าจากการทำไร่เลื่อนลอยด้วยการตัดโค่นและเผา

ป่า ดังนั้น จึงห้ามชาวบ้านทำไร่แบบหมุนเวียนพื้นที่แต่อนุโลมให้ทำไร่ในพื้นที่เดียว แม้ว่าตามกฎหมายอุทยานแห่งชาติไม่อนุญาตให้มีการใช้ประโยชน์ใด ๆ จากพื้นที่ป่าเลยก็ตาม แต่ข้อเท็จจริงก็คือชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ก่อนที่จะมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ดังนั้นการจะห้ามไม่ให้ชาวบ้านทำไร่เลี้ยงครอบครัวโดยเด็ดขาดทันทีจึงทำไม่ได้ จึงใช้วิธีห้ามชาวบ้านถางป่าทำไร่เพิ่ม ซึ่งเป็นความขัดแย้งกับวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมของชาวบ้านดังกล่าว แต่ในเงื่อนไขที่รัฐมีอำนาจกฎหมาย เจ้าหน้าที่มีอำนาจที่จะจับกุมชาวบ้านไปลงโทษตามกฎหมาย ทำให้ชาวบ้านต้องยินยอมปฏิบัติตามเพราะความกลัวเกรงต่อการถูกจับกุม

การใช้พื้นที่เดิมทำไร่ซ้ำ ๆ กันทุกปีทำให้ได้ข้าวน้อยลง เพราะดินขาดความอุดมสมบูรณ์ประกอบกับมีหญ้าขึ้นมาก ชาวบ้านเรียกว่า "เสียหญ้าไม่ไหว" หมายถึง ไม่สามารถควบคุมหญ้าไม่ให้มากจนเกินไปจนทำให้ข้าวไม่งามออกรวงน้อยได้ผลผลิตลดลงจากเดิมที่เคยได้ เกิดปัญหาข้าวไม่พอกินรุนแรงมากขึ้น ในแต่ละครอบครัว ภาวะความไม่มั่นคงทางด้านอาหารกลายเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของสมาชิกในครอบครัว

ความมั่นคงทางด้านอาหารของชาวบ้านแต่เดิมขึ้นอยู่กับการทำไร่ข้าวเป็นหลักและพึ่งพาอาหารที่เป็นกับข้าวจากไร่และป่า และแรงงานของครอบครัวและการแลกเปลี่ยนแรงงานกับเครือญาติและเพื่อนบ้านจึงจะได้ผลผลิตเพียงพอ

ในชุมชนบ้านปางอีกาสถานภาพความมั่นคงทางด้านอาหารในระบบการทำไร่หมุนเวียนมีอยู่มากพอสมควร จากคำบอกเล่าของแม่ขาว กล่าวว่าครอบครัวตัวเองมีลูก 5 คน มีนา มีไร่ ในแต่ละปีจะทำนาทำไร่ ไร่ ข้าวเชื้อ (พันธุ์ข้าว) ประมาณ 9 ปีบ ได้ข้าวเหลือกินเกือบทุกปี อาหารอื่น ๆ เก็บหาจากไร่และหาจากป่า อาหารต่าง ๆ อุดมสมบูรณ์ เช่นปลาในลำห้วยมีมากจนกระทั่งสามารถตั้งหม้อน้ำไว้รอแล้วออกไปหาปลาในลำห้วยชั่วครู่เดียวสามารถได้ปลามาทำกับข้าวทันเวลาน้ำเดือด (สัมภาษณ์แม่ขาว อายุ 60 ปี)

การสูญเสียระบบการทำไร่หมุนเวียนเนื่องจากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้ความมั่นคงทางด้านอาหารของชาวบ้านสั่นคลอน ตัวอย่างเช่นครอบครัวที่จันทร์สม มีสมาชิก 5 คน เคยทำไร่ข้าวใช้ข้าวเชื้อ 5 ปีบ ได้ข้าวพอกิน แต่หลังจากถูกห้ามใช้พื้นที่หมุนเวียนทำไร่ ต้องใช้พื้นที่เดียวทุกปีเริ่มได้ข้าวน้อยลงจนไม่พอกิน ปัจจุบันครอบครัวที่จันทร์สมทำไร่โดยใช้ข้าวเชื้อเพียง 1 ปีบ ได้ข้าวเพียงพอกินเพียงแค่ 3-4 เดือน ต้องอาศัยรายได้จากการรับจ้างทำงานรายวันมาซื้อข้าวกิน นอกจากนี้ยังต้องซื้อกับข้าวจากร้านค้าเนื่องจาก "ไม่มีเวลาไปหาอาหารในป่า" ประกอบกับการหาอาหารจากป่าต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นหายากขึ้น การซื้อกินจึงสะดวกกว่าในสถานการณ์ที่ต้องออกไปทำงานรับจ้างทุกวัน

การปรับตัวด้านการผลิต

จากข้อมูลการถือครองพื้นที่ทำกินจากเดิมชาวบ้านส่วนใหญ่อาศัยไร่ข้าวหมุนเวียน เมื่อถูกจำกัดให้ใช้พื้นที่ทำไร่ที่เดียวห้ามถางเพิ่ม ชาวบ้านจึงต้องปรับการใช้พื้นที่ไร่ในลักษณะที่ต้องพึ่งพาวัสดุทางการเกษตรสมัยใหม่ เช่นปุ๋ยเคมี และยาฆ่าหญ้า เนื่องจากกำจัดวัชพืชไม่ทัน การใช้สารเคมีในการผลิตส่งผลเสียหายประการ กล่าวคือ ต้องใช้เงินทุนในการทำไร่จากเดิมที่ไม่เคยต้องใช้

การปรับตัวในการผลิตของแต่ละครัวเรือนแตกต่างกันไปตามฐานะ กล่าวคือ มีความแตกต่างในแต่ละครัวเรือนตามเงื่อนไข เช่น การมีที่ไร่ ที่นา ต่างกัน สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ หนึ่ง กลุ่มครัวเรือนที่มีที่นาและที่ไร่ ซึ่งเป็นครัวเรือนส่วนน้อยในชุมชน สองกลุ่มที่มีที่ไร่ที่สามารถปรับเป็นที่นาได้บางส่วน สามกลุ่มที่มีที่ไร่เป็นที่ดินไม่ดีทำให้บางครัวเรือนยังทำการผลิตอยู่และบางครัวเรือนทิ้งการผลิตโดยหันไปพึ่งการรับจ้างเพียงอย่างเดียว

กลุ่มครัวเรือนที่ยังคงทำไร่และทำนา จำนวนหนึ่ง เช่นครัวเรือนพะดีดี อ้อยคำ พะดีจิริ เป็นครัวเรือนที่ยังสามารถผลิตข้าวได้มากพอสำหรับบริโภคในครัวเรือน เนื่องจากได้ผลผลิตจากที่นาเป็นหลัก ส่วนวิธีการทำนา เริ่มหันมาใช้วัสดุการเกษตรเช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และใช้รถไถนา ส่วนที่ไร่เริ่มใช้ยาฆ่าหญ้าเพื่อควบคุมวัชพืชในไร่ การที่ต้องหันมาพึ่งพาวัสดุการเกษตรดังกล่าวเนื่องจาก เหตุผลในด้านการขาดแคลนแรงงาน และการที่ต้องใช้พื้นที่เดิมทำให้มีหญ้าขึ้นมาก

ครัวเรือนกลุ่มที่มีที่ไร่ที่สามารถปรับเป็นที่นาได้บางส่วน และมีที่ไร่ที่ดินยังไม่เสื่อมโทรมมากยังทำไร่ต่อทุกปี แต่จะทำน้อยลง เนื่องจากมีเวลาและแรงงานสำหรับทำไร่น้อย เพราะต้องรับจ้างทำงานเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการทำไร่ที่เดิมทุกปีทำให้ได้ผลผลิตน้อยลง และต้องลงทุนซื้อยาฆ่าหญ้า ดังนั้นการทำไร่มากยิ่งขึ้นค่าใช้จ่ายมากตามไปด้วย ครัวเรือนเหล่านี้จึงได้ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอบริโภคตลอดปี เป็นครัวเรือนส่วนใหญ่ของชุมชนปางอีกา

ครัวเรือนที่ไม่มีทุนในการซื้อปุ๋ยและยาฆ่าหญ้า ต้องละทิ้งการทำไร่ บางครัวเรือนปรับแบ่งที่ออกเป็นแปลงเล็ก ๆ ทำการเพาะปลูกในแปลงเล็ก ๆ นั้นสลับกันไป แต่จะได้ผลผลิตลดลงจากเดิม จนแทบไม่ได้ปลูกข้าวในบางปี เป็นครัวเรือนที่ประสบปัญหาการขาดแคลนข้าวมากที่สุด และถูกบีบให้ต้องพึ่งพาการรับจ้างทำงานรายวัน เพื่อหาเงินซื้อข้าวและอาหารบริโภคประจำวัน

ปัญหาของการผลิตในช่วงนี้คือ การที่ต้องพึ่งพาวัสดุการเกษตรจากภายนอกโดยการซื้อหา ทำให้มีค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูก เป็นการเพิ่มภาระค่าใช้จ่ายให้กับครอบครัวมากขึ้น และการที่สมาชิกในชุมชนบางส่วนละทิ้งการทำไร่และหันไปทำงานรับจ้างทำให้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชนลดลงเหลือ

เพียงกลุ่มเครือญาติที่ยังทำไร่ทำนาด้วยกัน และงานบางชนิดต้องจ้าง เช่น การไถนา โดยจ้างรถไถแบบเดินตาม ทำให้เสียค่าจ้างส่วนนี้เพิ่มขึ้น

สวนครัวเรือนที่มีเพียงพื้นที่ไร่ที่ต้องผลิตซ้ำทุกปี ต้องพึ่งการไต่ยาฆ่าหญ้าเพื่อควบคุมวัชพืช ผลเสียของการไต่ยาฆ่าหญ้ามีทั้งผลกระทบต่อสุขภาพ และยาฆ่าหญ้าทำให้พืชผักชนิดอื่น ๆ ที่ปลูกในไร่ตายไปด้วย ดังนั้นไร่ในแบบพื้นที่เดี่ยว จึงไม่มีความหลากหลายของพืชผักต่าง ๆ เป็นความสูญเสียความหลากหลายของไร่จากเดิมที่เปรียบเสมือนพื้นที่คลังอาหารของชาวบ้าน

ชุมชนปางอึกา พ.ศ.2543 มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 52 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่ไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอสำหรับครอบครัว 48 ครัวเรือน ขณะที่มีเพียง 4 ครัวเรือนที่แต่เดิมมีที่นาและทำไร่ได้ข้าวพอกินตลอดปี แต่เมื่อเทียบกับเมื่อก่อนผลผลิตข้าวลดลงอย่างมากเหลือแค่พอกินไม่มีข้าวเหลือพอให้เพื่อนบ้านยืมได้

สำหรับวิธีการแก้ปัญหาข้าวไม่พอกินของชาวบ้านในปัจจุบัน คือการซื้อข้าวสารจากตลาดและร้านค้าของคนเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ ๆ บ้านปางอึกา ในลักษณะการซื้อด้วยเงินสด และการซื้อเชื่อ คือการนำข้าวไปกินก่อนแล้วค่อยผ่อนจ่ายภายหลัง ส่วนการยืมข้าวจากเพื่อนบ้านและญาติในชุมชนทำได้ยาก เนื่องจากแต่ละครัวเรือนต่างประสบปัญหาการขาดแคลนข้าวเช่นเดียวกัน ดังนั้น ในช่วงนี้พบว่าการปรับตัวในการผลิตของชาวบ้านปางอึกาไม่มีความมั่นคงเพราะต้องพึ่งพาวัสดุทางการเกษตรจากภายนอกซึ่งต้องใช้ทุนเพิ่มขึ้น

นอกเหนือจากการได้ข้าวไร้ลดลง ชาวบ้านยังประสบปัญหาตามมาอีกหลายประการ เพราะไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่ให้ผลผลิตสำหรับบริโภคหลากหลายชนิด เช่น ผัก ถั่ว ต่าง ๆ ที่สามารถเก็บไว้บริโภคตลอดปีเมื่อใช้พื้นที่ซ้ำ ๆ ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ทำให้ปลูกผักไม่ได้ ความหลากหลายในไร่ก็ลดลง แม่ดีเล่าว่าแต่เดิมไม่ต้องไปเก็บผักไกล ๆ แค่เก็บจากไร่มาก็พอกิน ผักจำพวกฟักต่าง ๆ สามารถเก็บไว้กินหลายเดือน ส่วนถั่ว งา เก็บเมล็ดแห้งไว้สำหรับทำขนม งาเอามาคว้คลูกกินกับข้าวเป็นขนมได้อีกอย่างหนึ่ง แต่การปลูกข้าวไร่แปลงเดี่ยวปลูกผักได้น้อย ทั้งข้าวและผักไม่งามเพราะมีหญ้าขึ้นมาก เดี่ยวนี้ต้องซื้อกิน (สัมภาษณ์ แม่ดี อายุ 60 ปี) การสูญเสียไร่หมุนเวียนจึงกระทบไปถึงอาหารในแต่ละมือของชาวบ้านที่เคยประกอบด้วยผักที่สดสะอาดหลากหลายชนิดจากไร่ที่ปลอดจากสารเคมีและยาฆ่าแมลง เปลี่ยนไปเป็นกับข้าวจากร้านค้าที่ต้องซื้อหาด้วยเงินและไม่มีความมั่นใจในความปลอดภัย

การสูญเสียการพึ่งพาป่าเพื่อยังชีพ

การพัฒนาเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์บนพื้นที่สูงทำให้มีการสร้างถนนเชื่อมชุมชนต่าง ๆ โดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท หรือรพช. จากเดิมถนนเป็นดินลูกรังถูกเปลี่ยนเป็นถนนลาดยางที่สะดวกสำหรับรถยนต์ ถนนที่สร้างผ่านพื้นที่ป่า ในด้านหนึ่งถนนนำความสะดวกสบายในการเดินทางเข้ามาของชาวบ้านที่เข้ามาหาของป่า และพ่อค้าที่เข้ามาซื้อของป่า ซึ่งนำไปสู่การเข้ามาแสวงหาประโยชน์เชิงพาณิชย์ของคนภายนอกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้พืชผักบางชนิดและสัตว์ป่าลดลงจนแทบไม่เหลือ

พืชและผักบางชนิดที่เคยมีอยู่จำนวนมากเช่น ต้นหวายที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นวัตถุดิบทำเครื่องใช้ต่าง ๆ และเก็บหน่อมาบริโภคหมดไปจากป่า เห็ด หน่อไม้ หายากขึ้น ปลาในลำน้ำลดลงอย่างเห็นได้ชัดจากการที่ชาวบ้านข้างนอกมา "เบือปลา" หมายถึงการใช้สารพิษใส่ลงในน้ำทำให้ปลาเมายาและลอยขึ้นมาให้จับได้ง่าย ชาวบ้านจากข้างนอกจะเข้ามาเก็บของป่า ล่าสัตว์ ปอຍ ๆ เพราะการเดินทางเข้าถึงป่าง่ายขึ้นจากการตัดถนนของ รพช.

การที่คนภายนอกเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากป่าเพิ่มขึ้น มีสาเหตุหนึ่งมาจากชาวบ้านในเขตรอบพื้นที่ป่าที่ปรับเปลี่ยนไปทำการผลิตเชิงพาณิชย์สูญเสียความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ของตัวเองได้ เข้ามาใช้ทรัพยากรธรรมชาติในป่าที่ลึกเข้ามา ประกอบกับการที่จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ชาวบ้านในเขตรอบนอกจึงพากันเข้ามาเก็บหาทรัพยากรต่าง ๆ จากป่า เช่น ล่าสัตว์ เก็บผัก ตัดไม้ เก็บฟืน น้ำผึ้ง สมุนไพร ฯลฯ เพื่อนำไปขายมากขึ้น วิธีการเข้ามาเก็บของป่า ล่าสัตว์จากคนภายนอก จะนำรถเข้ามาบางครั้งมานับสิบลคนและใช้เวลาเก็บของป่าล่าสัตว์ทั้งวันโดยมีเครื่องมือที่ทันสมัยเช่นปืนลูกซอง ยาพิษเบือปลา เป็นต้น เพิ่มแรงกดดันต่อการสูญเสียทรัพยากรในป่าเนื่องจากการเก็บหาของป่าไปขายจะเก็บให้ได้มากที่สุด เพราะหมายถึงรายได้ที่มากตามไปด้วย ดังนั้น ในแต่ละช่วงฤดูกาลธรรมชาติที่มีของป่าหลากหลายชนิดที่สามารถขายได้จะถูกเก็บออกไปจากป่าเป็นจำนวนมาก จนสัตว์และพืชผักบางอย่างร่อยหรอไปหรือบางอย่างสูญพันธุ์ไป

แรงกดดันในการใช้ทรัพยากรจากป่าดังกล่าวโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายต่อระบบนิเวศ กล่าวได้ว่าเป็นวิกฤตจากการพัฒนาของรัฐที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจสู่ระบบทุนนิยมซึ่งทำให้เกิดการพึ่งหลายของระบบการผลิตเพื่อยังชีพของชุมชนในชนบท ที่หันมาทำการผลิตเพื่อตอบสนองตลาดทำให้เกิดการขูดรีดทรัพยากรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น การใช้น้ำ และการใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างหนักหน่วง โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างรายได้เป็นเงินตรา กระบวนการขูดรีดทรัพยากรดังกล่าวได้สร้างความเสีย

หายต่อระบบนิเวศที่เคยอุดมสมบูรณ์ สร้างปัญหาให้กับชาวบ้านที่อาศัยพึ่งพาอาหาร ยา วัตถุประสงค์จากป่า สำหรับการยังชีพ เช่น กรณีชุมชนปางอึกา พระตีกกล่าวว่ “แต่เดิมชาวบ้านเก็บหาของป่าล่าสัตว์เพื่อนำมาแบ่งกันกินในครอบครัวและญาติพี่น้องในหมู่บ้าน ชาวบ้านเก็บมาเพียงแค่มือกิน ประกอบกับเครื่องมือเครื่องมือในการเก็บหาของป่าหรือล่าสัตว์เป็นการใช้เครื่องมือง่าย ๆ สิ่งทีทันสมัยที่สุดคือปืนเก็บ ชาวบ้านบางคนเท่านั้นจะมีปืนเก็บเพราะราคาแพง เมื่อก่อนคนข้างนอกเข้ามาล่าสัตว์บ้างแต่มาทีน้อยเพราะเข้ามาล่ายากและกลัวไข้ป่า แต่ปะเดี๋ยวนีใคร ๆ ก็เข้ามาได้ง่าย เคยเห็นคนข้างนอกเอารถมาล่าสัตว์ใช้ไฟดวงใหญ่และใช้ปืนลูกซอง ส่วนมากจะฆ่าไม่เลือกมีแรงยิงเท่าไรก็ยิง สัตว์จึงหายไปหมด ชาวบ้านก็อดอยากไม่มีเนื้อกิน” (สัมภาษณ์พระตีก อายุ 69 ปี)

การเก็บหาของป่าขายอย่างเข้มข้น เกิดขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ 2533 เนื่องจากมีถนนทีสะดวกสำหรับรถยนต์ ในช่วงนี้พบว่า ชาวบ้านบางคนรับจ้างเลื่อยไม้ขายหารายได้ยังชีพ เก็บหาของป่าขาย เช่นเดียวกับชาวบ้านจากข้างนอก ส่งผลให้ทรัพยากรตามธรรมชาติที่เคยอุดมสมบูรณ์ร่อยหรอลงไปอย่างรวดเร็ว เช่น สัตว์ต่าง ๆ ผักป่า สมุนไพร ทีเคยหาได้ง่ายในป่ารอบหมู่บ้านเริ่มหายากและต้องใช้เวลาเพื่อเก็บหานาน ทำให้ชาวบ้านต้องหันมาพึ่งการซื้อหาอาหารประจำวันจากร้านค้า และลดการบริโภคอาหารลง เนื่องจากมีรายได้เป็นเงินสดน้อยสำหรับการซื้อหาอาหาร อาหารทีนิยมบริโภคคือปลาทุ ปลาเค็ม (สัมภาษณ์แม่ตี อายุ 60 ปี)

ในยุคทีมีถนนตัดผ่านป่าและชุมชนนี้เอง ได้สร้างความสะดวกให้กับคนภายนอกสามารถเข้าถึงป่าได้ง่ายขึ้นและได้ประโยชน์จากการเก็บหาของป่าและตัดไม้เพื่อขายรุนแรงมากขึ้น ในขณะที่ชาวบ้านทีอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าดั้งเดิมเช่นบ้านปางอึกาไม่สามารถพึ่งพาป่าในฐานะเป็นแหล่งอาหารและยาได้ดั้งเดิม เป็นอีกเงื่อนงำหนึ่งทีทำให้ชาวบ้านต้องแสวงหาเงินเพื่อซื้อหาอาหาร ซึ่งผลักดันให้ชาวบ้านตกอยู่ในสถานภาพทีต้องพึ่งพาภายนอก

การสูญเสียความรู้

ดังได้กล่าวไว้แล้ว ในบทที่ 2 หัวข้อเกี่ยวกับการสืบทอดองค์ความรู้ในการผลิต เป็นเงื่อนงำทีทำให้ชาวบ้านสามารถจัดการการผลิต และความมั่นคงทางเศรษฐกิจในชุมชนได้ ความรู้ทีสำคัญของชาวบ้านป่าคือความรู้ในการดำรงชีวิตให้อยู่รอดในระบบนิเวศทีอยู่รอบตัว เช่น ชาวบ้านปางอึกาสืบทอดความรู้ในการดำรงชีวิตจากบรรพบุรุษชาวกะเหรี่ยง ผ่านการเล่าขานในรูปของนิทาน และการถ่ายทอดความรู้เพื่อการผลิตผ่านการกระทำ เป็นการสืบทอดความรู้ทีปราศจากการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรหรือตำรา แต่

ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันประจำปีของชาวบ้าน กระบวนการเรียนรู้จึงไม่ตัดขาดแยกออกต่างหากจากชีวิต

การสูญเสียวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมทำให้ความรู้ที่เกี่ยวกับการจัดการผลิต การจัดการที่ดิน การคัดเลือกพันธุ์พืชผักต่างๆของชาวบ้านค่อย ๆ ลดความสำคัญลงเมื่อไม่สามารถตอบสนองต่อความมั่นคงในชีวิตได้ดั้งเดิม เช่น การจัดการปลูกพืชผักในไร่ตามความเหมาะสมของสภาพที่ดินที่หลากหลาย พืชแต่ละชนิดชอบดินแตกต่างกัน ความรู้เช่นนี้จะดำรงอยู่ได้ในเงื่อนไขที่ระบบการผลิตแบบไร้หมุนเวียนดำรงอยู่ แต่ความรู้ในการจัดการที่ดินและพืชพันธุ์ต่าง ๆ สูญเสียไปกับระบบการผลิตที่ไม่สามารถหมุนเวียนที่ได้ และต้องหันมาพึ่งพาวัสดุการเกษตรเช่นปุ๋ย ยาฆ่าหญ้า ในปัจจุบัน แม่เดอแอสเล่าว่า มีข้าวเหลืออยู่ไม่กี่พันธุ์ พืชผักบางอย่างไม่ได้ปลูกอีกเลยจึงไม่มีเมล็ดพันธุ์เหลืออยู่ คำบอกเล่าดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความสูญเสียพลังความรู้ในการจัดการการผลิตที่สามารถพึ่งพาตัวเองและความรู้ในการจัดการที่ดินและพันธุ์พืชต่าง ๆ ไป ทำให้สูญเสียการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาของชุมชนสู่ลูกหลาน ไม่สามารถปรับใช้ในการพัฒนาตัวเองได้

ในขณะที่การศึกษาศูนย์ใหม่เข้ามาแทนที่และแยกเด็กเข้าไปเรียนในห้องเรียนจากครูที่เป็นคนภายนอก กระบวนการเรียนการสอนแบบเดียวกันทั่วประเทศโดยปราศจากการคำนึงถึงความแตกต่างด้านวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นชุมชน การสูญเสียความรู้ในการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเองของชาวบ้านยิ่งตอกย้ำให้เกิดการพึ่งพาภายนอกมากขึ้น ภาวะการสูญเสียความรู้ดังกล่าวเพิ่มขึ้นตามเวลา เช่น ปัจจุบัน เด็กในชุมชน"ไม่มีเวลา"ในการช่วยเหลือครอบครัวทำการผลิต เพราะใช้เวลาส่วนใหญ่ในโรงเรียน ส่วนผู้ใหญ่ไม่ได้ใช้ความรู้แบบเดิมในการจัดการผลิตเนื่องจากเงื่อนไขต่าง ๆ ถูกทำลาย จึงไม่สามารถถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำความรู้ได้

การสูญเสียอิสระในการใช้แรงงาน

ชาวบ้านปางอึกาใช้แรงงานในครอบครัวเพื่อผลิตสิ่งต่าง ๆ สำหรับยังชีพ สามารถควบคุมการใช้แรงงานของตัวเองได้ตามปฏิทินการผลิตในแต่ละปี ชาวบ้านใช้แรงงานทำการผลิตเพื่อยังชีพในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ งานรับจ้างเป็นงานเสริมในช่วงนอกฤดูการเพาะปลูก ชาวบ้านปางอึกาจะรับจ้างหารายได้จากชุมชนใกล้เคียง ดังนั้นในประวัติศาสตร์ยุคชุมชนบ้านป่าชาวบ้านปางอึกาสามารถควบคุมและกำหนดการใช้แรงงานของตนเอง โดยมีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในกลุ่มเครือญาติและชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยประสานความสัมพันธ์ในชุมชนให้มั่นคงภายใต้หลักการต่างตอบแทนกันและกัน การแลกเปลี่ยนแรง

งานในการผลิตจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการพึ่งพาอาศัยกันโดยไม่จำเป็นต้องใช้เงิน

ความมีอิสระในการใช้แรงงานเพื่อครอบครัวเริ่มสูญเสียเมื่อไม่สามารถผลิตในระบบไร่หมุนเวียนไร่ข้าวให้ผลผลิตลดลงปัญหาการขาดแคลนข้าวรุนแรงขึ้น ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ดิ้นรนเพื่อรับจ้างทำงานหาเงินซื้อข้าวกิน การใช้แรงงานเพื่อรับจ้างหารายได้

แรงงานรับจ้างรายวันในงานที่เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงถึงการสูญเสียอิสระในการใช้แรงงานเพื่อยังชีพในอดีต ที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของแรงงานตัวเองไม่สามารถควบคุมหรือจัดการได้อีกต่อไป กลับตกอยู่ภายใต้การบงการของความสัมพันธ์แบบใหม่คือความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง นายจ้างมักเป็นบุคคลภายนอกชุมชน ทำให้องค์กรชุมชนที่เคยทำหน้าที่จัดการแลกเปลี่ยนแรงงานเริ่มหมดบทบาทและความสำคัญต่อชาวบ้านลงไปทีละน้อย เพราะไม่สามารถตอบสนองความต้องการรายได้เป็นเงินได้ ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นแรงงานรับจ้างอยู่ในภาวะที่ต้องพึ่งพามากขึ้นสูญเสียอิสระมากขึ้น

งานรับจ้างทั่วไปที่มีการจ้าง เช่น งานปลูกป่า เกียวหญ้า ดานา ถางไร่ เกียวข้าว เลื่อยไม้ ดายหญ้า ตัดแต่งต้นไม้ ขุดนา จนถึงรับจ้างก่อสร้างในชุมชน ทั้งหมดจะเป็นการจ้างงานรายวัน อ้ายเพ็ญกล่าวว่ ใครจ้างทำอะไรก็ต้องทำทั้งนั้น ไม่มีทางเลือก ถ้าเลือกงานก็อดตายเพราะไม่มีความรู้อะไร ไปทำงานในเมืองก็ไม่ได้ (สัมภาษณ์อ้ายเพ็ญ อายุ 40 ปี)

การเป็นแรงงานรับจ้าง เกิดขึ้นในช่วงของคนรุ่นที่สองของชุมชน เป็นคนรุ่นที่เพิ่งสร้างครอบครัวและพบว่าไม่สามารถใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูกแบบหมุนเวียนได้เช่นที่เคยทำกับพ่อแม่ ประกอบกับการที่มีการใช้ทรัพยากรในป่าจากคนภายนอกเพิ่มมากขึ้นจนพืชผักและสัตว์ต่าง ๆ ร่อยหรอลงไปทำให้การยังชีพจากการพึ่งพาป่าทำได้ยากขึ้น คนในรุ่นดังกล่าว (อายุ 35 ปี – 45 ปี) กลายเป็นกลุ่มชาวบ้านที่มีลักษณะกึ่งชาวไร่กึ่งแรงงานรับจ้างที่พึ่งพารายได้จากงานรับจ้างและยังทำไร่ข้าวยังชีพ

งานรับจ้างกลายเป็นสิ่งสำคัญเพิ่มมากขึ้นในชุมชนปางอึกา ทุกครอบครัวจะมีสมาชิกคนใดคนหนึ่งออกมาทำงานรับจ้างรายวัน การทำไร่ที่เดิมซ้ากันทำได้ผลผลิตน้อยจนชาวบ้านบางคนเห็นว่า “เสียเวลา” ที่จะทำไร่สู้อาเวลาไปรับจ้างทำงานหาเงินมาซื้อข้าวจะคุ้มค่ากว่า จากการสำรวจข้อมูลรายได้ของชุมชน ทุกครอบครัวอาศัยรายได้จากการรับจ้างทำงานเป็นหลัก มี 4 ครอบครัวอาศัยรายได้จากการทำงานรับจ้างในลักษณะที่ชาวบ้านเรียกว่า “หาเช้ากินค่ำ” ในสายตาของชาวบ้านครัวเรือนกลุ่มนี้เป็นกลุ่ม คนทุกข์มากที่สุดชุมชน

การปรับตัวเป็นแรงงานรับจ้าง

การรับจ้างทำงานของชาวบ้านปางอึกาหลายครอบครัวในช่วง พ.ศ.2525 คือการทำงานรับจ้างกรรมป่าไม้ปลูกป่า ได้รับค่าแรงวันละ 40 บาทเป็นแรงงานรับจ้างรายวัน ในช่วงนั้นการทำไร่หมุนเวียนถูกเจ้าหน้าที่ห้าม ชาวบ้านสับสนและกลัวถูกจับทำให้บางคนไม่ได้ทำไร่จึงต้องรับจ้างเพื่อหาเงินมาซื้อข้าวในขณะนั้นเจ้าหน้าที่ป่าไม้นำข้าวสารหักท่อนมาขายให้ชาวบ้าน สำหรับคนที่รับจ้างปลูกป่าประจำสามารถซื้อข้าวสารไปกินก่อนแล้วค่อยหักค่าแรงภายหลัง

นายจันทร์และครอบครัวเพิ่งแต่งงานแยกครอบครัวในช่วงที่รัฐห้ามทำไร่หมุนเวียน ทำให้ครอบครัวนี้มีพื้นที่ทำไร่เพียงแปลงเดียว เดิมครอบครัวพ่อแม่ของนายจันทร์อาศัยอยู่ที่แม่แจ่มและย้ายมาทำกินเรื่อยมาตั้งแต่ พ.ศ.2493 และมาลงหลักปักฐานอยู่ที่ปางอึกา ในช่วงแรกครอบครัวพ่อแม่ทำไร่ข้าวแบบหมุนเวียนพื้นที่ แต่ในช่วงที่นายจันทร์แต่งงานแยกครอบครัวเจ้าหน้าที่ห้ามถางป่าทำไร่เพิ่ม ครอบครัวของนายจันทร์จึงมีที่ไร่อยู่เพียงแปลงเดียว นายจันทร์ยังคงทำไร่ข้าวในพื้นที่แปลงเดียว และปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่โดยการทำไร่โดยแบ่งไร่ออกเป็นแปลงเล็ก ๆ แล้วหมุนเวียนใช้ทีละแปลงเพื่อพักพื้นที่บางส่วนไว้ อย่างไรก็ตามการทำไร่ดังกล่าวได้ผลผลิตข้าวและอาหารจำนวนน้อย ไม่เพียงพอบริโภคในครอบครัวทำให้ได้ข้าวไม่พอกินในครอบครัวนายจันทร์และภรรยารับจ้างทำงานทุกอย่างที่มีผู้ว่าจ้าง

ในช่วงแรกรับจ้างปลูกป่าตามโครงการปลูกป่าของกรรมป่าไม้ ได้ค่าแรงวันละ 40 บาท ค่าจ้างที่ได้รับส่วนใหญ่ใช้ซื้อข้าวและอาหารประจำวัน ในช่วงที่ลูกยังเล็กอยู่จันทร์เป็นผู้ออกไปรับจ้าง เมื่อลูกโตขึ้นมาพอฝากตายาย (อาพี อาฟือ) ให้ช่วยเลี้ยงจันทร์และมุสองผัวเมียจะออกไปทำงานรับจ้างทั้งคู่ งานรับจ้างกลายเป็นวิถีทางเดียวสำหรับครอบครัวที่จะอยู่รอดได้ ในขณะที่ครอบครัวนี้ (รวมทั้งครอบครัวส่วนใหญ่ในปางอึกา) ต้องพึ่งพารายได้จากการทำงานรับจ้างซึ่งหมายถึงฝากความมั่นคงในชีวิตไว้กับรายได้ไว้กับแหล่งจ้างงาน ต่างก็พบว่างานรับจ้างรายวันไม่มีความแน่นอน และไม่สามารถเลือกงานได้ไม่มีอำนาจต่อรองเรื่องค่าแรง ต้องทำงานกลางแจ้งวันละ 8 ชั่วโมง และเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ากลับบ้าน ต้องอาศัยยาแก้ปวดที่ขายเป็นของบรรเทาความเมื่อยล้าเพื่อให้มีกำลังแรงงานทำงานได้

รายได้จากการรับจ้างทำงานไม่มีความแน่นอน วันไหนเจ็บไข้ได้ป่วยก็ไม่มีรายได้ ขณะที่ยังต้องใช้จ่ายเงินซื้อข้าวและอาหารรวมทั้งหยูกยา ความยากลำบากที่ต้องหาเงินซื้อข้าวแทนที่จะทำไร่ได้ข้าวพอกินเป็นความลำบากที่จันทร์และครอบครัวไม่สามารถเลือกได้ หากไม่ทำงานรับจ้างหมายถึงไม่มีรายได้และไม่มีข้าว

ปัญหาดังที่กล่าวมาเกิดขึ้นกับทุกครอบครัวในชุมชนปางอีกา แต่มีความหนักเบาแตกต่างกันในแต่ละครอบครัว เนื่องจากบางครอบครัวมีสมาชิกที่สามารถทำงานได้หลายคนสามารถออกไปทำงานรับจ้างได้มาก ในขณะที่บางครอบครัวมีสมาชิกในวัยทำงานน้อย เช่น มีพ่อกับแม่ อาจต้องผลัดกันออกไปทำงานรับจ้างในกรณีที่ต้องดูแลลูกที่ยังเล็ก การที่จะเข้าใจความยากลำบากที่ต้องดิ้นรนทำงานรับจ้างของชาวบ้านอาจพิจารณาได้จากกรณีของครอบครัวที่จันทร์สม แรงงานรับจ้างที่เคยออกไปรับจ้างไกลถึงจังหวัดกาญจนบุรี

ที่จันทร์สม อายุ 35 ปี สามีอายุ 36 ปี แต่งงานมีลูก 3 คน กำลังเรียนในชั้นประถม และมีมัธยมศึกษาที่จันทร์สมมีที่ไร่อยู่หนึ่งแปลงได้ข้าวไม่พอกิน สำหรับสมาชิกครอบครัว 5 คน ที่จันทร์สมกับสามีจึงต้องรับจ้างทำงานทุกอย่างที่มีผู้ว่าจ้าง ส่วนใหญ่จะเป็นงานในไร่ นา สวน ในแต่ละช่วงฤดู โดยนายจ้างจะนำรถมารับที่หมู่บ้านในตอนเช้า และพามาส่งในตอนเย็น สถานที่ทำงานก็แล้วแต่นายจ้างว่ามาจากที่ไหน บางครั้งมีนายจ้างมารับไปทำงานตักแต่งสวน งานเกี่ยวข้าว ดายหญ้า ฯลฯ แล้วแต่ผู้มารับไปทำงาน ค่าจ้างทำงานในช่วง พ.ศ.2530 วันละ 70- 80 บาท

งานรับจ้างรายวันที่ไม่แน่นอนทำให้ที่จันทร์สมกับเพื่อนบ้านอีกหกคนไปรับจ้างทำงานในสวนที่จังหวัดกาญจนบุรี ที่มีงานให้ทำทุกวันติดต่อกันเป็นเดือน และกลับบ้านเมื่อหมดงาน ในช่วงฤดูเพาะปลูกที่จันทร์สมและครอบครัวจะทำงานของตัวเองและแบ่งเวลาไปทำงานรับจ้างหลังเพาะปลูกเสร็จสลับกับการดูแลข้าวในไร่ อย่างไรก็ตามการทำไร่ที่เดียวซ้ำ ๆ กันทำให้ได้ผลผลิตน้อยอยู่แล้ว ดังนั้นที่จันทร์สมและสามีจึงหวังพึ่งพาการทำงานรับจ้างมากกว่า

วิถีชีวิตเช่นนี้เกิดขึ้นกับทุกครอบครัวในชุมชนปางอีกา กล่าวคือ เป็นวิถีชีวิตที่พึ่งพาการรับจ้างทำงานเพื่อซื้อข้าวกินโดยที่ไม่มีความมั่นคงแน่นอน ในกรณีที่เจ็บไข้ได้ป่วยไม่ได้ทำงานจะขาดรายได้ซึ่งทำให้ลำบากเพิ่มขึ้นเนื่องจากไม่สามารถพึ่งพาครอบครัวอื่น ๆ ที่ตกอยู่ในสภาพเดียวกันได้ การทำงานรับจ้างทำให้ไม่มีเวลาที่จะเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ ประกอบกับอาหารตามธรรมชาติร่อยหรอลงไปมาก ต้องพึ่งพาการซื้ออาหารจากร้านค้าที่รับมาจากตลาด เป็นรายจ่ายที่สำคัญของครอบครัวอีกอย่างหนึ่ง นอกจากการซื้อข้าวสาร

วิถีชีวิตประจำวันของครอบครัวจากเดิมที่เคยใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับไร่และป่า เปลี่ยนแปลงมาสู่ชีวิตที่ขึ้นอยู่กับเวลาในการทำงานข้างนอก ที่ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมหรือจัดการได้ดังเดิม การตกอยู่ในภาวะพึ่งพารายนอกทำให้ชาวบ้านไม่มีความมั่นคงในชีวิตและยากจน แม้จะมีรายได้มากกว่าในยุคก่อน แต่เป็นรายได้ที่ต้องจ่ายเพื่อซื้อหาปัจจัยในการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอด

ภาวะการเป็นหนี้สิน

จากการสำรวจการเป็นหนี้สินของชาวบ้าน พบว่ามีครัวเรือนที่ไม่มีหนี้สินจำนวน 17 ครัวเรือน ซึ่งแบ่งเป็นสองกลุ่ม คือครัวเรือนยากจนที่ไม่สามารถเป็นหนี้ได้ กล่าวคือไม่มีศักยภาพในการกู้ยืมเงินจากแหล่งใดเลย 8 ครัวเรือน อีกกลุ่มหนึ่งคือ ครัวเรือนที่มีรายได้พอใช้จากการรับจ้างทำงานและไม่ต้องการกู้ยืมเงิน เนื่องจากไม่ต้องการเป็นหนี้สิน ในด้านหนึ่งครัวเรือนเหล่านี้ไม่มีภาระที่ต้องใช้จ่ายเงินเพื่อส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษามีความจำเป็นในการใช้จ่ายเงินน้อยกว่าครัวเรือนที่มีลูก

ครัวเรือนส่วนใหญ่ในปางอীগามีหนี้สิน ตั้งแต่ 200 บาทจนถึง 24,000 บาท มีแหล่งกู้ยืมที่สำคัญคือกองทุนแก้ไขปัญหาความยากจน และกองทุนหมู่บ้าน ส่วนแหล่งเงินกู้เช่นธนาคารต่าง ๆ ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงได้เพราะไม่มีหลักทรัพย์ใด ๆ ค้ำประกัน จากการสอบถามพบว่าการกู้ยืมเงินจะแบ่งมาใช้ในการลงทุน การซื้อจักรยานยนต์ การใช้จ่ายในชีวิตประจำวันรวมทั้งการนำไปเป็นค่าศึกษาของบุตร

การลงทุนที่พบมากคือ การนำมาซื้อวัว ควาย หมู เพื่อเลี้ยงขาย ตลอดจนซื้อปุ๋ยสำหรับการปลูกพืชเชิงพาณิชย์บางอย่างเช่นถั่วเหลือง และพบว่าคนที่อยู่ในกลุ่มฐานะดีใช้เงินลงทุนมากกว่านำมาใช้จ่ายอย่างอื่น ขณะที่ครัวเรือนฐานะปานกลางให้ทุนในการลงทุนและการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันรวมทั้งค่าศึกษาของบุตรในสัดส่วนใกล้เคียงกัน

ดังที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า เงื่อนไขทั้งจากภายนอกชุมชน เช่น การประกาศเป็นเขตอุทยาน โครงการปลูกป่า ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน เช่น การไม่สามารถทำอะไรหมุนเวียน การเปลี่ยนวิถีคิด ในเรื่อง สิทธิ การสูญเสียความมั่นคงในการดำรงชีพ การสูญเสียภูมิปัญญาด้านการผลิตแบบดั้งเดิม การเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านปางอীগาดกอยู่ในสภาวะสูญเสียศักยภาพในการควบคุมและจัดการเศรษฐกิจของครอบครัวได้ดั้งเดิม ต้องตกอยู่ในสภาวะที่ต้องพึ่งพารายได้เงินสดเพื่อมาซื้อหาปัจจัยในการดำรงชีวิตที่เคยผลิตเองได้ ซึ่งให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านปางอิกาที่หลุดจากสภาพชาวไร่ชาวนาที่มีอิสระในการกำหนดวิถีชีวิตตัวเอง มาสู่การกลายเป็นแรงงานรับจ้างรายวันที่พึ่งพาอาศัยรายได้จากนายจ้างเพื่อซื้อหาอาหารดำรงชีพ และความสำคัญของเงินตราที่เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดความอยู่รอดของชีวิตชาวบ้านมากขึ้น ในขณะที่ชาวบ้านมีทางเลือกในการปรับตัวด้านเศรษฐกิจไม่กี่ทางเลือก เนื่องจากเกิดความสูญเสียศักยภาพในการพึ่งพาตัวเองด้านเศรษฐกิจจากเงื่อนไขการสูญเสียสิทธิในที่ทำกินและการสูญเสียอิสระในการจัดการแรงงานของครอบครัวและชุมชนสูญเสียบทบาทในการจัดการระบบความสัมพันธ์ที่เอื้อให้ระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพพังทลายลง

สรุป จากกรณีที่รัฐเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าด้วยการประกาศให้พื้นที่ที่ชาวบ้านเคยอาศัยทำกินเป็นอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านปางอึกาสูญเสียสิทธิในการใช้พื้นที่ทำกิน ถูกบีบให้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากระบบไร่หมุนเวียนมาสู่การผลิตในพื้นที่เดี่ยว ความเปลี่ยนแปลงในด้านการใช้ที่ดินนำไปสู่ปัญหาการได้ผลผลิตจากไร่่น้อยลง ชาวบ้านปางอึกาเข้าสู่ภาวะการสูญเสียความมั่นคงในการผลิตเพื่อยังชีพ

เมื่อสูญเสียความมั่นคงในการผลิตเพื่อยังชีพชาวบ้านจึงตกอยู่ในสถานะที่ต้องพึ่งพาภายนอก สูญเสียอิสระการจัดการแรงงานและชีวิต ต้องขึ้นต่ออำนาจภายนอก เกิดภาวะความยากจนทางกายภาพที่เด่นชัดคือการที่ไม่สามารถพึ่งตัวเองด้านอาหารคือภาวะไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอจนต้องชาวบ้านบางส่วนปรับตัวในด้านการผลิต เช่นทดลองปลูกพืชเพื่อขายแต่ประสบการขาดทุนจนเลิกทำ และส่วนใหญ่จะปรับตัวเป็นแรงงานรับจ้างแต่ต้องเผชิญกับงานที่ไม่มีความมั่นคงแน่นอน และค่าจ้างถูก ชาวบ้านยังพยายามที่จะลงทุนด้านอื่นๆ การเลี้ยงวัว ควาย หมู เพื่อขาย แต่นำไปสู่การเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น ประกอบกับการต้องใช้จ่ายเพื่อการศึกษา การรักษาพยาบาล เป็นเงื่อนไขที่ทำให้มีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้นขณะที่มีศักยภาพในการหารายได้จำกัด ชาวบ้านปางอึกาจึงตกอยู่ในสถานภาพคนจน ทั้งด้านกายภาพและจนทางเลือกในการพัฒนาศักยภาพตัวเองในด้านเศรษฐกิจ